

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 6 Sayı: 24 Volume: 6 Issue: 24

Kış 2013 Winter 2013

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

CUMHUR-NÂME 'DE HZ. ALİ'NİN ÖZELLİKLERİ*

CHARACTERISTIC OF HZ. ALI IN CUMHUR-NÂME

Mehmet GÜMÜŞKILIÇ**

Öz

Türk edebiyatında cenk-nâme türü; başta Hz. Ali olmak üzere Hz. Peygamber, sahabeler ve cenk-nâme müelliflerinin kendi muhayyilelerinde farz ettikleri bir takım şahıslar etrafında dönen; genellikle hayalî hadiselerin cereyan ettiği, mübalağa, olağanüstü olaylar ve kahramanlarla dolu bir türdür. Hz. Ali hem Sünnîler hem de Alevîler tarafından çok sevildiğinden bu tür eserlerde umumiyetle eserin mihverindedir; o, bahadır; kurtarıcıdır; şefkat âbidesidir; âlimdir; hiç kimseyi arkadan vurmaz, yani merttir. Zalimlerin en büyük korkusudur.

Makalemizde; Osmanlı'nın ilk yıllarında yazıldığı tahmin edilen Osmanlı Devleti'nin ilk kadısı, Osman Bey'in bacanağı, âlim ve âbid bir zat olan Tursun Fakih'in kaleme aldığı *Cumhûr-nâme* adlı eserde geçen ve Hz. Ali'nin özelliklerinin belirtildiği beyitler ele alınacaktır. Ayrıca eserin konusu ve şahıs kadrosu üzerinde de durulacaktır.

Cumhûr-nâme'de geçen bazı kelimeler makalemizde gösterilerek, eserin dil tarihi bakımından Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazıldığı belirtilecektir. İlk dönem eserlerinden olan *Cumhûr-nâme*'nin yazılış sebepleri ile ilgili bazı görüşler de çalışmamızın konularındandır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Ali, Cenk-nâmeler, Dinî-destâni Edebiyat, *Cumhûr-nâme*, Tursun Fakih.

Abstract

Cenk-name is a genre in Turkish literature in which events take place around Hz. Ali, Prophet Mohammad, companions of the prophet and some imaginative characters where imaginative events take place. It is full of hyperboles, extraordinary events and heroes. Venerated by both Alevites and Sunnites, Hz. Ali is generally at the heart of the works. He is a gallant, a savior, a paragon of compassion and a scholar; he never stabs anyone in the back; he is chivalrous. He is the arch enemy of the villains.

In this article verses that mention the specialties of Hz. Ali in the work of great scholar Dursun Fakih, the first judge of the Ottoman Empire, also Osman Beg's wife's sister's husband, will be articulated. Also, the subject of the work and characters will be mentioned.

By focusing on some words present in *Cumhûr-nâme*, it will be shown that the work was written in the era of Old Anatolian Turkish. Some views about the reasons behind the creation of this work will also be articulated.

Keywords: Hz. Ali, Battle book, Religious-epic Literature, *Cumhur* book, Tursun Fakih.

* Bu makale 19-20 Aralık 2009 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından düzenlenen *Uluslararası Hz. Ali Sempozyumu*'nda "Tursun Fakih'in *Cumhûr-nâme* Adlı Eserinde Hz. Ali İmajı" başlığı altında sunulan tebliğin ilâveli ve düzeltilmiş şeklidir.

** Fatih Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Büyükçekmece/İstanbul.

Giriş

İslâm tarihinin en önemli şahsiyetlerinden olan Hz. Ali bir çok vasfı üzerinde toplamıştır. Kahramanların kahramanıdır, ona 'Allah'ın arslanı' denmiştir; fedakârdır, Müslüman kardeşi için canını bile vermeye hazırdır; hasbîdir, her şeyi karşılıksız yapar; gecelerin adamıdır, gecelerini ibadetle geçirir; yardımseverdir, kendisinde olmasa bile başkalarına verir; itaatkârdır, Peygamber'imiz ne derse onu harfiyen yerine getirir; Âlimdir, İslâmî ilimlere vukufiyeti vardır. Onun pek çok güzel hasleti üzerinde toplamayı, yetiştigi çevreden kaynaklanmaktadır. O daha küçükken Peygamber'imizin yanında gözlerini açmış, onun evindeki mükemmel havayı teneffüs etmiştir. Kendisi Peygamber'imiz Hz. Muhammed'in amcasının oğlu ve damadıdır. Hz. Ali bu özelliklerine binaen İslâm tarihinde Peygamber Efendi'mizden sonra hakkında belki de en çok eser yazılan, insanları etkileyen, kahramanlık söz konusu olduğunda kahramanların piri olarak kabul edilen bir zattır.

Makalemize temel teşkil eden cenk-nâme türü, başta Hz. Ali olmak üzere, Hz. Muhammed, sahabeler ve müelliflerin kendi uydurdukları kişiler etrafında dönen; genellikle Müslümanlarla, Hristiyanlar ve dine inanmayanlar arasında cereyan eden; hadiseleri mübalağa, mucize ve gerçekleşmesi mümkün olmayan olaylarla anlatan bir edebî türdür. Halka hitap ettiği için, umumiyetle halk diliyle yazılmıştır. Arap, Fars edebiyatında da cenk-nâme türüne rastlanır. Batılı destanlar da bir nevi cenk-namelerdir. Türk edebiyatında ilk cenk-nameler 14. yüzyılın başlarında yazılmaya başlanmıştır. Türk kültürü bakımından önemi haiz olan cenk-nâmelerde Hz. Ali, en önemli şahsiyetlerdendir. 600-661 yılları arasında yaşayan Hz. Ali, hem Sünniler hem de Aleviler tarafından çok sevilmiş ve onun kahramanlıkları dillerden dillere yüzyıllar boyunca anlatılmıştır. Cenk-nâmelerde Hz. Ali; 'Şâh-ı Merdân', 'Şir-i Yezdân', 'Seyfû'd-dîn', 'Esedü'llâh', 'Haydar', 'Allah Arslanı' vb. sıfatlarıyla anılır. İnsanları İslâm dinine davet etmek için her türlü çabayı gösterir; Allah yolunda savaşır; zalim, gaddar ve kuvvetli kişilere karşı zayıfların ve ezilenlerin yanındadır; çok cesurdur; cömert ve bağışlayıcıdır; savaşlarda mertlere yakışır derecede savaşır, hiç kimseyi arkadan vurmaz; bütün kötülükleri yok etmeyi amaçlar; sert ve güçlüğünün yanı sıra ince düşünüşlüdür, yufka yüreklidir (Mattei, 2004: 19-20).

Makalemizde; Türk edebiyatının ilk cenk-nâmelerinden olan Tursun Fakîh'in *Cumhuri-nâme* veya *Gazavât-ı Bahr-i Ummân ve Sanduk* adındaki eserinin baş kahramanlarından olan Hz. Ali'nin eserde hangi imajlarla yer aldığı gösterilmeye çalışılacaktır.

Tursun Fakîh Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında önemli vazifelerde bulunmuş çok önemli şahsiyetlerden birisidir. Şeyh Edebâlî'nin damadı ve Osman Bey'in bacanağı olan bu âlim ve zahit zatın hayatı hakkında maalesef yeteri kadar bilgiye sahip değiliz. Elimizdeki bilgilere göre Karamanlıdır; Şeyh Edebâlî'nin en çok sevdiği müridlerindedir. Edebâlî'den maddî ve manevî bir çok ilmi öğrendiği; fıkıh, hadis ve tefsir sahalarında bir hayli bilgi birikimine sahip olduğu, tasavvufî yönünün de çok kuvvetli olduğu bilinmektedir. İsmindeki 'fakîh' kelimesinden; İslâm fıkını çok iyi bildiği, yani dinî bir kişiliği de olduğu anlaşılmaktadır. Tarihî kaynaklarda Karacahisar'ın fethinden sonra ilk Cuma namazını kıldırıldığı ve Osman Bey adına istiklâl hutbesini okuduğu belirtilmektedir (Atsız, 1985:27-28). Büyük bir âlim olan Tursun Fakîh'in doğum ve ölüm tarihleri hakkında elimizde yeterli bir bilgi yoktur. Muhtemelen 1250 yıllarında doğmuş ve 1330-1335 yıllarında ise vefat etmiştir. Kendisi Osman Bey'in istişare arkadaşlarından. Ayrıca Orhan Bey'in de en güvendiği şahıslardandır¹.

¹ Tursun Fakîh hakkında daha fazla bilgi için şu kaynaklara bakılabilir (Gümüşkılıç, 2003: 177-220; Çetin, 2002; Tekindağ: 1997: 123; Aksoy: 1994: 7-8.).

Makalemizin ana eksenini oluşturan *Cumhur-nâme* adlı eser Tursun Fakîh'in eserleri arasında en hacimli olanıdır. Eserin *Cumhur-nâme* adını taşıyan Yapı Kredi Sermet Çifter nüshası 63 varak ve 1300 beyittir². Bilinen 5 nüshası vardır³.

Cumhur-nâme'nin Konusu ve Şahıs Kadrosu

Kitapta; İsfahan'dan ticaret için kırk tüccar arkadaşıyla beraber Umman'a yola çıkan Abdullah isimli birisinin Umman ülkesini yöneten Cumhur Şah ve onu etkisi altına alan, içinde bir cin olan Sandık ile karşılaşması ve kırk tüccarın Sandık'ın yaptığı büyülere aldanıp onun tesirinde kalması, Abdullah'ın ise onların elinden kurtulup Hz. Muhammed'e gelip durumu anlatması üzerine Hz. Muhammed'in Ada sâkinlerini Hak din olan İslâmiyet'e davet etmek için onlara ilk olarak Halid İbni Velid, Sa'd İbni Vakkas ve Zübeyr İbni Avvâm'ı; daha sonra ise Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i göndermesi ve sahabelerin başlarından geçen ilginç olaylar hikâyeye üslubuyla anlatılmaktadır. Eserde Hz. Ali'nin yaptığı fedakârlıklar, sahabe dostları için kendi hayatını bile hiçe sayması üzerinde sıklıkla durulmaktadır.

Cumhûr-nâme'de, hikâyenin mihverinin hikâyeye ismini veren Cumhûr adlı dev olduğu zannedilebilir. Oysa kitapta yer alan en önemli şahıs Hz. Ali'dir. Zaten, 5 nüsha olan eserin iki nüshasının ismi Hz. Ali ile ilgilidir. Bunlardan birincisi, Ankara Millî Kütüphanesi'de bulunan *Gazavât-ı Hz. Ali*; ikincisi ise Süleymaniye Kütüphanesi'nde yer alan *Şâh-ı Velâyet Emîrî'l-Mü'minîn Ya'subu'l-Muvahhidîn 'Ali Kerrema'llâhu Veche Hazretlerinin Zengîlerle ve Câzû Sandugula Olan Cengidür* ismini taşımaktadır⁴. Eserde Hz. Ali'nin yanı sıra sahabelerden Halid İbni Velid, Sa'd İbni Vakkâs, Zübeyr İbni Avvâm, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin; Abdullah, gemici, diğer devlerden Sicinlik, Mühelhil, Sicinlik'in sonradan Müslüman olan kızı Mekenkî, Umman adalarından birini yöneten ve rüyasında Hz. Ali'yi görüp İslâmiyet'e giren Anûk, içinde büyücü bir cin olan Sandık, cinlerden Yusuf ve Abdân belli başlı şahsiyetlerdendir.

Hz. Ali ve Cumhûr-nâme'deki Özellikleri

Hz. Ali'nin hayat hikâyesine bakıldığında, pek çok ibretle dolu olduğu görülecektir. Kendisi başta Bedir, Uhud, Hendek ve Hayber savaşları olmak üzere neredeyse bütün gazve ve seriyelere katılmış ve buralarda Peygamber'imizin sancaktarlığını yapmıştır. Savaşlarda büyük kahramanlıklar göstermiştir. Huneyn ve Uhud savaşlarında bir çok yerinden yaralanmasına rağmen Resulullah'ı bütün kuvvetiyle korumuştur. Hayber'de büyük bir demir kapıyı kalkan gibi kullanmış ve Hayber Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Bazı seferleri sevk ve idare etmiştir. Yemen'e yaptığı sefer sonucu Benî Hemdan kabilesi İslâm'ı kabul etmiştir. Tebük Gazvesi'nde Hz. Muhammed'in vekili olarak Medine'de kalmıştır. Hz. Ali katıldığı savaşlarda gösterdiği büyük kahramanlıkların yanında Hz. Muhammed'e kâtiplik ve vahiy kâtipliği de yapmıştır. Hudeybiye Antlaşması'nı kendisi yazmıştır. Müşrikler Hz. Muhammed'i öldürmek istediklerinde onun yerine geçmiştir. Dört halifenin sonuncusudur (Fığlalı, 1989: 571-574).

Tursun Fakîh *Cumhur-nâme*'de, yukarıda belirtilen Hz. Ali'nin özelliklerinin bir çoğunu göstermek istemiştir. Mesnevî tarzında kaleme alınan eserde Hz. Ali'nin özelliklerinin yer aldığı beyitler söz konusudur. Bu özellikler Hz. Ali'nin yukarıda bahsedilen özellikleri ile de örtüşmektedir. Şimdi bunlara göz atalım:

² Eser, tarafımızdan geniş bir şekilde incelenip eserin tenkitli neşri yapılmıştır. Nüsha karşılaştırması neticesinde eser 1493 beyit olarak okuyucuya sunulmuştur (Gümüşkılıç, 2007: 408).

³ Kitabın ayrıca XIX. yüzyılın sonunda Bursa'da bir tekke de istinsah edildiği zannedilen *Gazavât-ı Bahr-ı Ummân* veya *Sandık Hikâyesi* adıyla 8 sayfalık bir defteri de mevcuttur (Mattei, 2004: 9).

⁴ Eserin Hz. Ali ile ilgili bu iki nüshasından başka diğer üç nüshasından birincisi, makalemizin ana konusunu teşkil eden *Cumhûr-nâme* adıyla Yapı Kredi Sermet Çifter Kütüphanesi 978; ikincisi, *Gazavât-ı Bahr-ı Ummân ve Sandık* ismiyle Ankara Millî Kütüphane Vasfi Mahir Kocatürk Yazmalar Kataloğu 3801 ve üçüncüsü, *Kıssa-i Ummân Cengidür* adıyla Ankara Millî Kütüphane Vasfi Mahir Kocatürk Yazmalar Kataloğu 2266 numaralarda kayıtlıdır.

A. Hz. Ali'nin Fedakârlığı:

Umman'a ilk giden sahabelerden olan Halid bin Velid, Sa'd İbni Vakkâs ve Zübeyr bin Avvâm'ın çok tehlikede ve sıkıntıda olduğunu Allah'ın Cebrâil (aleyhisselâm) vasıtasıyla Hz. Muhammed'e bildirmesi ve bunun üzerine Hz. Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in onlara yardım etmek üzere Hz. Ali'nin görevlendirildiğini kendisine iletmesi üzerine Hz. Ali'nin bir an bile tereddüt etmeden onları kurtarmak üzere ant içip yola koyulması kitapta şöyle belirtilmektedir:

Resûl eydür kim 'Alîye yâ 'Alî
Cebrâ`il geldi baña uş iy velî

Cebra`ilden⁵ ne kim işitdi Resûl
'Alîye virdi haber ol pür-usûl⁶

Resûl eydür yâ 'Alî yârenlere
Vaktidür mided`ide gör anlara

'Alînüñ yârenlere göynür özi
Mustafânuñ yaş-ıla toldı gözi

Bu hikâyet çün kamuya oldı fâş
Agladı cümle yarenler⁷ açdı baş

Geldi Hâlid oğlu Zübeyr atası
Başın açdı Sa'du Vakkâs anası

Ulu kiçi er ü 'avrat ol zamân
Anlaruñ-çün kamu kıldılar figân

Şöyle zârî kıluban agladılar
Kim 'Alînüñ yüregın tagladılar

'Alî çünkim bunlaruñ zârın götür
Özi göynür aglayu turdı gelür

Biline şol dem silâhın bağladı
Bilesince cümle yârân agladı

Zü'l-fükârı kuşanup turdı 'Alî
Düldü[li]⁸ eyerledi gerçek velî

And içerem dir Resûlüñ başına
Hem dahı Hasan Hüseynüñ başına

Binüben 'Ummân-ı şehre varayım
Üç sahâbî işümi kurtarayım⁹

⁵ Burada kelimenin orijinal imlâsında ikinci hecede bulunan "elif" harfi vezin gereği gösterilmemiştir.

⁶ Tursun Fakîh, *Cumhur-nâme*, 18a/10-11. beyitler.

⁷ Kelimenin orijinal yazılışında ilk ve ikinci hecelerde yer alan "elif" harfleri (özellikle ilk hecedeki) vezne uydurma çabasından dolayı gösterilmemiştir.

⁸ Burada kelimenin üçüncü hecesi yer almamaktadır. Kelimeyi tamir ettik.

⁹ Tursun Fakîh, *Cumhur-nâme*, 18b/1-13. beyitler.

B. Hz. Ali'nin Velîliği

Hz. Ali eserde insanların rüyasını girer. Sefere çıkan sahabelerin yardımına koştuğunu rüyasında görür. Bunlarla ilgili kitapta şu beyitler yer almaktadır: (Hikâyede Sarsar Kalesi'nin meliki Anûk'un rüyasına girip onun İslâm dinine girmesine vesile olmuştur.)

Ol melik eydür adum 'Anûk benin
Mustafâya 'Aliye 'âşık benin

Düşde gördüm Mustafâ peygâmberi
Bilesinde geldi gördüm Haydarı

Zü'l-fükârı çekdi baña ol gazî
Arz kıldı baña İslâm özi¹⁰

Beni davet kıldı İslâm dînine
Kendinüñ âyinine erkânına

Ben de öninde Müsülmân olmuşam
İki yıldur ehl-i îmân olmuşam

Sakladum kâfir dîninden dînümi
Şöyle kim hiç kimsene bilmez beni¹¹

Yardıma ihtiyacı olan sahabelerle ilgili Hz. Ali'nin rüyası da eserde şu beyitlerde anlatılmaktadır:

'Alî eydür yâ Resûl düş görürem
Ben dahi 'Ummân şerine varuram

Hâli di gördüm karañulukdadur
Sa'd u Zübeyr ikisi tarlıkdadur

Mecrûh olmuşdur bular yâ Mustafâ
Kâfir itmiş anlara yavlak cezâ

Yalvarurlar baña aglarlar katı
Cebrâ'il geldi baña uş velî¹²

C. Hz. Ali'nin Peygamber'imize İtaat Etmesi

Hikâyemizde Allah'ın sıkıntı içinde olan sahabelere yardım edilmesi emrini Cebrail ile göndermesi üzerine Hz. Muhammed, Hz. Ali'ye durumu anlatmış ve Hz. Ali uykusundan uyanarak hemen emri yerine getirmek üzere hazır vaziyete geçmiştir. Eserde bu durum şöyle anlatılmaktadır:

Cebra'il indi Muhammed katına
Hâlin ashâbun didi Hazretine

Sa'd u Zübeyr katı darlıkdadur
Göne kaplu hem Hâlid sandukdadur

¹⁰ Mısranın vezni bu nüshada bozuktur. Tenkitli neşrimizde mısra "Arz kıldı İslâmı özi baña" şeklindedir (Gümüşkılıç, 2007: 44-45).

¹¹ Tursun Fakih, *Cumhur-nâme*, 11a/1-5. beyitler.

¹² a.g.e., 18a/6-9. beyitler.

Anlara aslan 'Ali varmak gerek¹³
Cehd idüp anları kurtarmak gerek

Geldi gördi 'Alî'i yatmış uyur
Resûl eydür yâ kızum uyarıgör

Böyle diyince 'Alî na'ra urur
Uykusından dik belikleyü turur¹⁴

D. Hz. Ali'nin Yardımseverliği ve Saf Gönüllüğü

Hikâyede Umman adalarından olan Latmin Adası'nın hükümdarı Sicinlik'in üzerine yürüyen Hz. Ali ve sahabelerine yardım etmiş gibi görünen ve duygu sömürüsü yapan birisini (Bu kişinin daha sonra şeytan olduğu anlaşılıyor.) Hz. Ali kıramamış ve onunla beraber gitmiştir. Bu kişi hasta annesinin Hz. Ali'yi görmek istediğini söyleyerek Hz. Ali'yi kandırmıştır. Eserde bu hadise şu beyitlerle anlatılmaktadır:

Sünnîyem dir yâ 'Alî bilgil beni
Bir anam var hastadur ister beni

[Seni] işitdi ki geldün Cumhûra
Hasretüñdür diledi yüzüñ göre

Ol karucuk anam ehl-i dîndürür
Yâ 'Alî uş evümüz yakındurur

Varalum ol hasta kılığ du'â
Bî-şek ola du'ân aña şifâ¹⁵

Bindi ol şahsuñ atına anda ol
Gitdi deñizden öte yel gibi ol¹⁶

E. Hz. Ali'nin Düşmana Korku Salması

Hikâyemizde Latmin Adası'nın meliki Sicinlik'in, Hz. Ali'nin geldiğini gördüğünde beti benzi attı. Çok korktu. Çünkü Hz. Ali, kahramanlığıyla nam salmıştı. Kitapta bu durum şöyle gösterilmektedir:

'Alî işitdi Sincinlik melik
Levni döndi tutmaz oldu eli dibelik

Bîm ü (bîm-i) cân oldu o korkudan varı
Başlu başın aldı kaçır her biri¹⁷

F. Hz. Ali'nin Duygusallığı

Cumhur-nâme' de Hz. Ali, aslında şeytan olan kişiyle gidip tekrar sahabelerin yanına döndüğünde sahabeleri bulamaz. Gemiciyle konuşur. Onların Sicinlik'in elinde olduklarını öğrenince içi yanar. Kitapta bu hâl şu beyitlerle anlatılmaktadır:

'Alî eydür kanı ol sîmîn-beden
Ol ciger-küşem Hüseyin i hem Hasan

¹³ Bu mısrayı anlam bakımından daha doğru olduğu için (Gümüşkılıç, 2007: 79) 412. beyitten aldık.

¹⁴ Tursun Fakih, *a.g.e.*, 18a/1-5. beyitler.

¹⁵ *a.g.e.*, 24b/10-11; 25b/1-2. beyitler.

¹⁶ *a.g.e.*, 25a/11. beyit.

¹⁷ *a.g.e.*, 33b/2-3. beyitler.

Kanda vardı bunları görmez gözüm
Anuñ için uş melûl oldu özüm¹⁸

G. Hz. Ali'nin Cesareti ve Kahramanlığı

Hz. Ali gerçek hayatta olduğu gibi hikâyemizde de cesaretin sembolüdür. Bir çok kahramanlıkta bulunmuş, pek çok kişinin hayatını kurtarmıştır. Bu durum eserde şu beyitlerde dile getirilmektedir:

Pes o biş gâzî revân sürdi atı
Önce 'Alî yil gibi gider katı

Zü'l-fikârı çekdi vü kâfir biçer
'Alî'nü önince Sincinlik kaçır¹⁹

Hz. Ali bir işi yapmak isteyince onu gözü kapalı olarak gerçekleştirir. Aşağıdaki beyitlerde bunu görebiliriz:

Zü'l-fikârı aldı kodı Düldüli
Meşgûl oldu zikr i tesbihe dili

Yapışınca oğlanları 'Alîye
'Alî Allâh didi kalkıdı suya²⁰

Hikâyemizde Cumhur Şah ve kardeşi Sincinlik'in Hz. Ali ve arkadaşlarıyla savaşmak üzere büyük bir ordu kurmasından sonra Hz. Ali'nin onlara karşı gösterdiği kahramanlıklarla ilgili şu beyitler söz konusudur:

Deve gibi kükreyüben kıldı cûş
Üstine 'ifritlerin itdi huruş

Zülfikâr elinde ol şîr-i Hudâ
Çagırur benem 'Aliyyü'l-Murtazâ

Bir sâatde bin 'ifriti ol gazî
Kırdı dökdi kan-ıla toldı yazı

Zülfikârı çaldugınca od çıkar
Tokınan divleri ol demde yakar²¹

H. Hz. Ali'nin Kılıcının Uzaması

Hikâyemizde olağanüstü hadiseler anlatılmaktadır. Bunlardan birisi Hz. Ali'nin kılıcı zülfikârın çok uzamasıdır. Eserde bu durum şu beyitlerde geçmektedir:

Her biri biñ kişiden artuk kırar
Zü'l-fikâr çaldukda kırk arşun uzar

Her çalışda kırk kişi ahdarur
Şöyle urur kimesi umma turur²²

İ. Hz. Ali'nin Kadınlara Kılıç Çekmemesi

Hikâyemizde Sincinlik'in kızı Mekenki'ye Hz. Ali silah çekmemiştir. Aşağıdaki beyitler bu durumu şöyle ifade ediyor:

¹⁸ a.g.e., 33b/9-10. beyitler.

¹⁹ a.g.e., 35a/4-5. beyitler.

²⁰ a.g.e., 37a/6-7. beyitler.

²¹ a.g.e., 44a/10-11, 44b/1-2. beyitler

²² a.g.e., 35a/7-8. beyitler.

‘Alîye eydür ne kişisin digil
Nedür ol bunda n’eylersin digil

‘Alî eydür yâ kızum ben ‘Alîyem
Tañrınun arslanı cömerd velîyem

Hayf ola kim ben saña kılıç çekem
Mü’min olsañ gelmeye saña elem²³

J. Hz. Ali’nin İslâm’ı Tebliğ Etmesi

Hz. Ali hikâyemizde Sicinlik adlı bir melikin kızını İslâm’a davet etmiş ve o da bu daveti kabul etmiştir. Aşağıda bu konuyla ilgili şu beyitler yer almaktadır:

Tangrı birdür dînümüz İslâm dîni
Evvel Muhammed Mekkede saldı beni

Zülfikâr bilümde uş Düldül atum
Na’ra ursam ra’d(ı)-vârdur heybetüm

Tangrıdan irdi ‘inâyet ol kıza
Ol kız iydürdi îmân ‘arz it bize

‘Alî eydür yâ kızum bilgil usûl
Tangrı birdür Muhammed hak Resûl

Kız da *Lâ ilâhe illa’llâh* didi
Hem *Muhammed Resûlu’llâh* didi

Barmagın götürdi getürdi îmân
‘Alî dahi ol kıza virdi amân

Ol kız İslâm dînini kıldı kabûl
Hôş müsülmân oldı buldı toğrı yol²⁴

K. Hz. Ali’nin Âlim Olması

İslâm tarihinde Hz. Ali’nin âlim olduğu, yani bir çok konuda bilgi sahibi olduğu bilinir. O özellikle İslâm dininin bütün inceliklerine vâkıftı. Metnimizde bu konuyla ilgili şu beyitler yer almaktadır:

‘Alî ol kıza müsülmân iyledi
Ehl-i dîn ehl-i îmân iyledi

Saña ad olsun Zelîhâ yâ nigâr
Hak dîn üzre pâyidâr ol zinhâr

Ol kıza öğretti İslâm şartını
Dînuñ erkânuñ salâtuñ farzını²⁵

²³ a.g.e., 38b/3-5. beyitler.

²⁴ a.g.e. 38b/6-11, 39a/1. beyitler.

²⁵ a.g.e., 38b/7-9. beyitler.

L. Hz. Ali'nin Dua Okuması

Hz. Ali'nin ağzı dualıdır. İsm-i A'zam duasını sıklıkla okur. Bu duanın çok faziletleri vardır. Hz. Ali'nin bir savaş esnasında kızıl alemlı bir cadının yaptığı büyüye karşı bu duayı okuyup her tarafın aydınlanması metnimizde şu şekilde geçmektedir:

Şâh merdân gördi anı kakıdı
İsm-i A'zam dile alup okudı

Tîz okurdı anı kendü üstine
Aydın oldu dünyâ Tangrı dostına²⁶

Tursun Fakîh, *Cumhûr-nâmé*'nin sonunda okuyuculara Hz. Ali gibi çokça dua okumanın faziletlerinden bahsetmektedir. Metnimizde bu durum şöyle ifade edilmektedir:

'Alileyin zikr i tesbîh çok okı
Dem-be-dem şeytân boynını tokı²⁷

M. Hz. Ali'nin Nefesinin Kuvvetli Olması

Hz. Ali, hikâyemizde Müslüman cinlerden olan Yusuf'un sakat ayağını okuduğu dua ile iyileştirmiştir. Bu durum aşağıdaki beyitlerde şöyle geçmektedir:

'Alî anuñ ayagını sıgadı
Fâtihayla İsm-i A'zam okudı

Cinnî Yûsuf ayagı oldu safâ
'Alînüñ öpdi elin kıldı vefâ

Cinnî Yûsuf çün oñıldı ayagı
Yine turdı sag oldu bayagı²⁸

N. Hz. Ali'nin İnsanları Tedavi Etmesi

Hikâyemizde Hz. Ali, Müslümanlığı sonradan seçmiş olan Cumhur Şah'ı iyileştirmiştir. Eserde bu durum şöyle geçmektedir:

Dahı Cumhûr meliki gördi yatur
Başı yaruk kana bulaşmış yatur

Ölmemiş Cumhûr dahı nefes virir
'Alî kutlu elini üstüne kor

Çün başını sıgadı el-iyile
Turdı Cumhûr görüşür 'Alî ile²⁹

O. Hz. Ali'nin Her Şeye Hâkim Olup Adaletli Taksimi

Metnimizde Hz. Ali'nin; Umman'a yapılan seferin sonunda, alınan yerleri taksim etmesinden şu beyitlerde bahsedilmektedir:

Virdi 'Abdullâha dahı mâl u genc
Yiye yiye bin kişi çekmeye renc

Şehr-i 'Ummânı Cumhûra virdi 'Alî
Mantaması Yûsufa virdi 'Alî

²⁶ a.g.e., 9-10. beyitler.

²⁷ a.g.e., 63/a 4. beyit.

²⁸ a.g.e. 53a/7-9. beyitler.

²⁹ a.g.e., 57a/10-11, 57b/1. beyitler.

'Ayn-ı Kıtırî 'Abdâna bağışladı
Fursatı İslâm dînünüñ işledi³⁰

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında çok önemli görevler ifa eden, Osmanlı'nın ilk kadısı, Şeyh Edebâlî'nin damadı ve Osman Bey'in bacanağı olan Tursun Fakih'in kaleme aldığı *Cumhûr-nâme* adlı eser Türk dili tarihi bakımından Anadolu'da yazılan ilk eserlerden sayılabilir. Yani kitap Eski Anadolu Türkçesi döneminde kaleme alınmıştır. Bunu, eserde geçen *iîreş-* 'ses çıkarmak, çınlamak'; *örü tur-* 'ayağa kalkmak'; *söyke-* 'dayamak'; *kalkı-* 'sıçramak, hoplamak'; *sagal-* 'iyileşmek'; *sıga-* 'ovmak, meshetmek'; *tutuk* 'perde, kapalı'; *arkuru* 'ters, karşı'; *dibelik* 'tamamıyla, bütünüyle'; *tüg-* 'yükselmek'; *tanlası* 'ertesı sabah'; *issi* 'sahip'; *göne* 'ham deri'; *güy-* 'beklemek'; *ödi sı-* 'ödü kopmak'; *sayru* 'hasta' gibi çok sayıda arkaik, yani eski kelimeden anlayabiliriz. Eserin 1300'lü yıllarda yazıldığı tahmin edilmektedir.

Mesnevî türünde aruzun *fâ i lâ tün / fâ i lâ tün / fâ i lün* kalıbıyla yazılmış olan eserde İslâm tarihinde olduğu gibi Hz. Ali büyük bir kurtarıcı olarak ele alınmıştır. O bir çok problemi çözüp Müslümanlara yardım eder; âlimdir, dinî bilgisi çok fazladır; İnsanlara karşı merhametlidir, fakat zalimlerin de cezasını vermekten kaçınmaz; Hz. Muhammed'in hiç sözünden çıkmaz. Onun için her zaman kendini feda etmeye hazırdır. Yöneticidir, insanları nereye ve nasıl sevk edeceğini gayet iyi bilir.

Tursun Fakih Hz. Ali'in gerçek özelliklerini kendi eserinde hayal etmiş ve eserinde bu özellikleri belirten beyitlerle Hz. Ali'nin Müslümanlar için ne kadar önemli bir fert olduğunu göstermiştir. Osmanlı'nın kuruluş yıllarında, yani yeni yeni fetihlerin başlayacağı bir zamanda böyle bir eser yazmakla Tursun Fakih; halkın ve özellikle askerlerin Hz. Muhammed'i, Hz. Ali'yi ve diğer sahabeleri örnek alarak gaza ruhuna sahip olmaları gerektiğini belirtmek istemiş olabilir. Nitekim onun bu eseri, muhtemelen askerler ve halk arasında okunmaktaydı. Aslında *Cumhur-nâme*'de geçen olaylara muteber İslâm kaynaklarında rastlanmamaktadır. Hz. Peygamber'in, eserde bahsedilen sahabeleri Umman ülkesine göndermesi söz konusu değildir. Aslında Hz. Muhammed Umman'ı o zamanlar yöneten Cafer ve Abd adlı iki kardeşe İslâm'ı kabul etmeleri için Amr bin Âs vasıtasıyla bir mektup göndermiştir (Akyüz, Kurt, Ögüt, 1990: 235-238). İslâmî kaynaklarda geçmemesine rağmen Tursun Fakih Osmanlı Devleti'nin kurulduğu bölgeden hayli uzaklarda olan Umman ülkesine sahabeleri sefere çıkarmakla bir bakıma Osmanlı'nın hedeflerinin denizler olduğunu göstermek istemiş olabilir. Muhtemelen eserini Osman Bey de okumuş, ya da böyle bir eser yazmasını Osman Gazi, Tursun Fakih'e söylemiştir.

Sade bir dil ile kaleme alınmış olan *Cumhur-nâme*'de en çok geçen Hz. Ali'nin mükemmel olan vasıflarını bir hikâye etrafında gösteren, hikâyeyi Hz. Ali imajlarıyla donatan Tursun Fakih, kahramanlık ve cesaret timsali böyle bir zatı eserine koymakla halka ve askerlere i'lâ-yı kelimetu'llâh için her şeylerini feda etmeleri gerektiğini göstermek istemiş olabilir. Din âlimi olan Tursun Fakih İslâm'ı yaymanın ancak gaza ruhuna sahip insanlarla gerçekleştirilebileceğinin farkındadır. Bu sebeple eseri Osmanlı'nın kuruluş yıllarında yazıldığı için çok önemlidir.

Makalemizde; Türk edebiyatının türlerinden olan gazavat-nâmelerin en önemli şahsiyetlerinden Hz. Ali'nin imajını bir eser üzerinde ortaya koymaya çalıştık. Hz. Ali hakkında edebî eserler üzerinde derinlemesine yapılan çalışmalarla onun hem Sünnî, hem de Alevî Türk toplumu üzerinde ne kadar derin tesirler bıraktığı daha iyi anlaşılacaktır. Bu konuya bir nebze de olsa katkımız bulunduyorsa kendimizi bahtiyar sayacağız.

³⁰ a.g.e., 60/3-5. beyitler.

KAYNAKÇA

- ATSIZ, Nihal (1985). *Âşıkpaşazâde*, Ankara: Tarih, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, No: 604.
- ÇETİN, İsmet (2002). *Tursun Fakih Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Mesnevîsi*, Ankara: İlesam Yayınları.
- ÇETİN, İsmet (2004). *Tursun Fakih Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Mesnevîsi*, Ankara: İlesam Yayınları.
- FAKİH, Tursun, *Cumhür-nâme*, İstanbul: Yapı Kredi Sermet Çifter Kütüphanesi, No: 978.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi (1989). "Ali", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 2., İstanbul: s.571-574.
- GÜMÜŞKILIÇ, Mehmet (2003). "Tursun Fakih'in Yeni Bir Eseri", *Journal of Turkish Studies (Türklük Araştırmaları Dergisi)*, USA: 27/II, s.177-220.
- GÜMÜŞKILIÇ, Mehmet (2007). *Gazavât-ı Bahr-ı Ummân ve Sanduk (Griş-Gramer İncelemesi-Metin-Sözlük-Tıpkı Basım), Tenkitli Neşir*, Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- el-CEVZİYYE İbn Kayyim (1990), *Zâdü'l-Me'âd* (çev.: V. Akyüz, A.V. Kurt, S. Ögüt), Cilt: 4, İstanbul: s.235-238.
- MATTEİ, Jean-Louis (2004). *Hız. Ali Cenknâmeleri*, İstanbul: Kitabevi Yayınevi.
- TEKİNDACI, Şehabettin (1997). "Tursun Fakih", *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, cilt: 12/2, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, s.123.